

ОСВІТНІЙ МОНІТОРИНГ ЯК СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Серед інструментів забезпечення ефективності процесу управління якістю науковцями провідне місце відводиться моніторингу. Складність освітньої діяльності у вищій школі, чисельність форм і методів навчання, якими характеризується сучасний навчальний процес, необхідність реалізації ефективної взаємодії між педагогом та студентами, висуває певні вимоги до особистості як педагога, так і студента, потреба у відповідності навчальних програм, планів, матеріально-технічного забезпечення, сутності наукової роботи останнім досягненням науки, техніки, культури суспільства та інші аспекти надають особливу актуальність питанням контролю та оцінки якості навчального процесу, оскільки збільшується потреба в наявності об'єктивної та різнобічної інформації про результати професійної підготовки.

Дослідження науковців свідчать, що традиційні форми контролю й оцінки результатів освітньої діяльності, якості навчального процесу суб'єктивні та неоднозначні. Сутності контролю, оцінки та діагностики надає можливість розглядати їх складовими моніторингу, що є сучасним засобом стратегічного управління навчальним закладом та системи освіти в цілому.

Постановка завдання. Визначення сутності освітнього моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми моніторингу в системі вищої освіти активно досліджено багатьма науковцями, серед яких відзначимо праці Н. Байдацької І. Булах, В. Горба, Л. Качалової, О. Коберник, Н. Круглової, О. Локшиної, Т. Лукіної, О. Ляшенка, І. Найдьонової, О. Островерх, О. Пульбере, С. Сіліної, Н. Фоменко, Г. Цехмістрової, М. Чандри, Л. Чуріної, Г. Шабанова та інших.

На сьогодні відомі різні точки зору щодо трактування моніторингу. Тому вважаємо, що визначення сутності цієї дефініції необхідно розпочинати зі встановлення етимології слова „моніторинг”.

Поняття моніторинг походить від латинського слова *monitor* – спостереження, контроль, застереження. У дисертаційному дослідженні О. Кукуєва здійснено ретельне дослідження етимології слів „монітор” та „моніторинг”. Науковець стверджує, що в російську мову це слово потрапило з англійської та пов'язане з навчально-виховним процесом, оскільки в перекладі означає „наставництво, навчання” [1].

У тлумачному словнику В. Даля слово „монітор” означає військовий корабель, проте його виникнення пов'язано з назвою ящірки *монітор*, що випереджувала появу крокодила. При цьому сутність поняття моніторинг розширюється в бік попередження, застереження. У словнику іноземних слів „монітор” також визначається як військовий корабель і, крім того, як пристрій для контролю визначених параметрів, які повинні зберігатися в певних межах.

У соціологічному словнику подано визначення моніторингу як спеціально організоване систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ та процесів з метою оцінки, контролю й прогнозування. Крім того, у соціології моніторинг визначено як метод пізнавальної та предметно-практичної діяльності, який забезпечує разом з іншими методами комплексне, оперативне й адекватне оцінювання ситуації, що дозволяє здійснювати ефективне прогнозування та розробку оптимальних управлінських рішень.

В екології моніторинг стає засобом спостереження, оцінки, прогнозування та управління за станом навколишнього середовища. В економічній сфері моніторинг використовується для відстеження якості продукції, виготовленої за встановленими параметрами, а також для отримання оперативної інформації про різні аспекти діяльності підприємства з метою прогнозування тенденцій його розвитку.

У педагогічному словнику моніторинг – це відстеження результатів; постійне спостереження за будь-яким процесом в освіті з метою виявлення його відповідності

бажаним результатам або вихідним припущенням; діагностично обґрунтована система безперервного відстеження ефективності навчання й виховання та прийняття управлінських рішень, які регулюють та коригують діяльність школи. На думку Е. Зеєра, моніторинг слід розуміти як процес відстеження стану об'єкту (системи чи складного явища) за допомогою безперервного або періодичного повтору збору даних, що є сукупністю визначених ключових показників [2].

Таким чином, ми бачимо, що моніторинг у загальнонауковому розумінні – це діяльність, яка передбачає спостереження, контроль та прогнозування, що є важливими складовими системи управління. Свідомим нерозривним зв'язком моніторингу з управлінською діяльністю може служити визначення М. Кулеміна, яке, на нашу думку, можна застосовувати для будь-якої сфери діяльності: „Моніторинг – це система збору, обробки, збереження та розповсюдження інформації про будь-яку систему чи її елементи, орієнтовану на інформаційне забезпечення управління цією системою, яка дозволяє судити про її стан у будь-який час та прогнозувати її розвиток” [3, с. 17].

Тобто, основною сферою практичного застосування моніторингу є інформаційне обслуговування управління в різних сферах діяльності, у тому числі й освітньої. Л. Чуріна зазначає, що „моніторинг дозволяє системно дослідити будь-який процес та його об'єкти з метою отримання правдивої інформації для ефективного управління середовищем, процесами, програмами розвитку тощо” [4, с. 21]. З цим погоджуються А. Белкін, В. Кальней, А. Майоров, О. Орлов, О. Островерх, О. Пульбере, Г. Шабанов, С. Шишов та інші дослідники системи освіти. Науковці вважають, що моніторинг тісно пов'язаний зі всіма функціями та етапами управління, тому його сутнісні характеристики можуть бути розглянуті тільки в порівнянні з іншими елементами процесу управління.

Проте слід визнати, що розв'язання теоретичних та практичних проблем моніторингу якості освітньої діяльності потребує удосконалення та наукового осмислення, подальшої розробки й апробації на рівні ВНЗ. Це пов'язано з тим, що науковці здебільшого зосереджують свою увагу на створенні й упровадженні моделей моніторингу результатів навчального процесу та навчальних досягнень студентів, системи їхнього виховання у вищих навчальних закладах. Питання ж моніторингу управління якістю навчального процесу недостатньо висвітлено у науковій літературі й майже не реалізуються у наявних системах управління якістю. Втім, наші дослідження свідчать, що саме створення та повноцінна реалізація систем управління якістю навчального процесу дає змогу ефективно впливати на якість та результативність професійної підготовки фахівців. Моніторинг як елемент цієї системи забезпечує доцільність, цілеспрямованість та ґрунтовність такого впливу.

Крім того, у науковій літературі й донині окремими дослідниками поняття „освітній моніторинг” та „педагогічний моніторинг” вживаються як синоніми. Це не дає можливості чітко визначити теоретичні основи моніторингу управління якістю навчального процесу ВНЗ, що ускладнює створення відповідних моделей та гальмує реалізацію їх на практиці. Зазначимо також, що значна кількість науковців відносять управлінський моніторинг до педагогічного, виходячи з того, що у педагогічному процесі викладачем здійснюється управління навчально-пізнавальною діяльністю учня (студента), його виховання та управління власною педагогічною діяльністю. Це твердження є справедливим, втім, на наш погляд, звужує сутність управлінського моніторингу та його об'єкти. Означені протиріччя й викликали необхідність дослідження нами сутності освітнього моніторингу як основоположного поняття задля подальшого розв'язання проблем моніторингу управління якістю навчального процесу ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Органічний зв'язок моніторингу з іншими функціями управління полягає в тому, що кожна функція управління стає відповідним пунктом моніторингу. Відповідно до цього моніторинг стосується всіх аспектів функціонування навчального закладу: аналізу початкових планів, доцільності нових завдань навчального процесу, створення умов для професійного та наукового розвитку викладачів, переходу від контролю до реального аудиту, впровадження нових педагогічних технологій, нових форм

організації навчального процесу тощо.

На думку багатьох учених, моніторинг в освітній галузі отримав визнання наприкінці 80-х років XX століття. Проте, за дослідженням А. Белкіна, поняття „моніторинг” виникло ще в XIX столітті в Белль Ланкастерської системі навчання. Сутність цієї системи полягала у викладанні вчителем знань невеликій групі учнів (до 10 осіб), які, у свою чергу, займалися з власною групою учнів. Таким чином, учитель міг охопити в навчанні декілька десятків учнів. Учні, з якими вчитель займався безпосередньо та яких наділяв повноваженнями для викладацької діяльності, називалися *моніторами*, тобто наглядачами, спрямовуючими.

Крім того, у другій половині XIX століття завдяки працям психолога Ф. Гальтона вводиться тестування, як метод діагностування розвитку особистості, а роботи К. Персона, П. Ж. Рюлона, Г. Ф. К'юдера, М. В. Ричардсона дають сьогодні можливість вести моніторингові дослідження з використанням таких статистичних характеристик як валідність та надійність.

Аналіз наукової літератури свідчить, що питання управління освітою на основі отриманої інформації були предметом спеціальних досліджень ще в 20-ті роки XX століття. Суттєвий внесок у розв'язання цієї проблеми вніс М. Йорданський. Ним було обгрунтовано положення про організацію збору та обробки інформації з метою подальшого використання в управлінні навчальним процесом у школі. Науковець відзначив важливість взаємозв'язку між усіма функціями управління, що забезпечить існування інформаційної системи управління навчальним закладом. Отже, ще на початку XX століття М. Йорданським було закладено основи для розробки освітнього моніторингу.

Проте вперше моніторинг був використаний у 30-ті роки XX століття в США з метою відстеження результатів упровадження нового змісту освіти в школах, що брали участь в експерименті. Концепцію дослідження було розроблено видатним представником менеджменту Р. Тейлором, яка базувалася на принципах системного підходу.

Бурхливий науково-технічний розвиток 50-х років XX століття характеризується значними змінами у сфері освіти, виникненням нових концепцій, методів і форм навчально-пізнавальної діяльності. Саме тому постала необхідність провести порівняння ефективності навчання, організованого на новій основі, з традиційним, зроблене у Швеції та США в період 1952-1959 років. Роль моніторингу в діагностиці освіти починають визнавати на міжнародному рівні, ознакою чого стало систематичне проведення з 1952 року ЮНЕСКО конференцій із питань якості освіти.

Важливим етапом становлення моніторингу в освіті стали 60-70 роки XX століття, протягом яких обгрунтовувались концептуальні засади моніторингу, визначались і вдосконалювались освітні індикатори. Так, у США в цей час проводяться дослідження рівня компетентності учнів шкіл на підставі єдиних для штату критеріїв оцінки набутих знань, умінь і навичок за основними дисциплінами.

Суттєвим недоліком моніторингових досліджень того періоду було неврахування даних про обсяги ресурсів, вкладених в освіту кожною державою, що робить оцінювання якості освіти більш ефективним. Саме тому, починаючи з 80-х років, увагу науковців звернуто до рентабельності освіти, оцінки її соціально-економічної ефективності. Зазначений період також характеризується переосмисленням ролі освіти в розвитку суспільства, важливістю міжнародних порівняльних критеріїв навчальних досягнень учнів задля вдосконалення національних освітніх систем, необхідністю їхньої конкретизації та змістового наповнення.

Новим напрямом 90-х років минулого століття стає збирання та аналіз даних про реалізацію освітнього капіталу випускниками навчальних закладів, впливу рівня освіти на безробіття, гендерні аспекти професійного становлення тощо. Взагалі 80-90-ті роки стають періодом завершення формування моніторингу як цілісної системи, що включає збирання даних на різних рівнях освіти, враховує контекстуальну інформацію, ресурсний внесок, освітній процес та його результати й передбачає інтерпретацію одержаних фактів для окреслення подальших дій.

У наш час моніторингові методи активно використовуються з метою оцінки якості

освіти та її комплексних характеристик, здатності суб'єкта або освітньої системи до розвитку. Моніторинг визнано важливим елементом систем управління якістю освітньої діяльності навчальних закладів, особливо вищих, ведеться впровадження в практику діяльності ВНЗ різних моделей моніторингу. Серед переваг моніторингу науковці називають його можливість ефективно впливати на всіх суб'єктів навчального процесу, вдосконалювати систему освіти та управління її якістю.

Незважаючи на значні теоретичні доробки, й донині не створена стійка система класифікацій різних видів та рівнів моніторингу. Втім, А. Майоров надав, на наш погляд, досить повну класифікацію моніторингу в освіті за декількома групами [5, с. 135-137], які були в подальшому доповнені та конкретизовані іншими дослідниками цього феномену.

Першу групу класифіковано за видом завдання моніторингу: інформаційний (збір, накопичення, систематизація та розповсюдження інформації), базовий (виявлення нових проблем до того, як вони будуть усвідомлені на рівні управління), проблемний (виявлення закономірностей, загроз, процесів, проблем, які вже відомі), управлінський (відстеження та оцінка ефективності наслідків та вторинних ефектів рішень, прийнятих у сфері управління). О. Ляшенко вважає, що за завданнями, які стоять перед моніторингом, він може бути системним, тотальним, тобто цілісно досліджувати об'єкт, проблемним, націленим на вивчення певної складової діяльності суб'єкта моніторингу або аспектним, коли в проблемному моніторингу виокремлюють певну ділянку дослідження [6, с. 38-39].

Другу групу класифіковано за видами засобів, які використані задля проведення моніторингу: педагогічний, соціологічний, психологічний, медичний, економічний і демографічний.

У третій групі відображено ієрархію системи управління освітою, яка дозволяє розрізняти локальний (на рівні навчального закладу), районний, обласний (регіональний), державний моніторинг. С. Шишов та В. Кальней виділяють тільки три складові цієї групи, а саме: національний, регіональний та місцевий [7, с. 172]. О. Ляшенко вважає за необхідне додати такий рівень функціонування системи моніторингу, як індивідуальний, що розуміється як самооцінювання учнями й студентами якості своєї підготовки, суспільної, професійної й життєвої компетентності, досвіду опанування алгоритмічними та евристичними способами діяльності, навичками критичного мислення тощо [8, с. 10].

Класифікацію четвертої групи моніторингу зроблено на підставі наявних видів експертиз, внаслідок чого розрізняють динамічний (використовує дані про динаміку розвитку об'єкта, явища або показника), порівняльний (обираються результати подібних обстежень інших освітніх систем), комплексний (використовують декілька підстав для експертизи), безпідставний (для аналізу беруть результати тільки одного дослідження) моніторинг.

П'яту групу класифіковано за типом визначення ефективності освітньої системи – соціальної та навчальної сфер. Однак останній розподіл є досить умовним.

За цілями проведення моніторинг характеризують такі дослідники, як А. Денисенко, Г. Єльнікова, О. Мітіна, Д. Уїлмс, виділяючи моніторинг узгодження управління, діагностичний моніторинг та моніторинг діяльності.

Незважаючи на наведене розмаїття класифікацій моніторингу, у вітчизняній та російській науковій літературі найчастіше зустрічається поняття „освітній моніторинг” та „педагогічний моніторинг”. При цьому, на думку А. Майорова, освітній моніторинг є найбільш широким поняттям, яке містить у собі соціологічний, педагогічний, психологічний, валеологічний, виховний та управлінський моніторинг.

У нашому дослідженні важливо відрізнити освітній та педагогічний моніторинг. Обґрунтування відмінностей цих понять досить вдало зроблено А. Денисенко, яка на основі аналізу об'єкта, предмета, мети та завдань встановила відмінності між освітнім та педагогічним моніторингом. Дослідниця визначила, що освітній моніторинг проводиться стосовно процесів, які відбуваються на певному рівні системи освіти (державному, регіональному, локальному), тоді як педагогічний моніторинг стосується певних сторін педагогічного процесу [9, с. 55-57].

Погоджуємося з цією позицією та вважаємо, що освітній моніторинг можна розглядати, з одного боку, як метод наукового дослідження різних параметрів та характеристик об'єктів та суб'єктів навчання й виховання з метою ефективності управління, з іншого, – як спосіб накопичення результатів досліджень, що дозволяє порівнювати їх, аналізувати та будувати прогноз розвитку окремого суб'єкта, навчального процесу, його елементів та педагогічної системи в цілому.

Педагогічний моніторинг ми здійснили для оцінки навчальних досягнень, порівнюючи їх рівень зі стандартом (еталоном) або статистичними нормами. При цьому, педагогічний моніторинг містить дидактичний та виховний аспекти, які забезпечують покращення навчально-виховного процесу та розвитку його суб'єктів після розповсюдження отриманою в процесі моніторингу інформації.

Оскільки наше дослідження пов'язане з управлінням якістю навчального процесу вищого навчального закладу, то моніторинг цього управління необхідно віднести до освітнього моніторингу. Сучасні дослідники розглядають освітній моніторинг як важливий ланцюг в управлінському циклі (Л. Давидова, О. Пульбере, Є. Сахарчук); як систематичну процедуру збору даних із важливих аспектів освітнього процесу (Є. Сахарчук); як вирішальний момент загального процесу управління (В. Монахов); як засіб накопичення результатів досліджень, який дозволяє їх порівнювати, аналізувати та будувати прогноз розвитку окремого суб'єкта навчального процесу та педагогічної системи в цілому (Н. Єфремова, В. Зайчук, О. Локшина, А. Майоров).

Крім того, на думку А. Майорова, освітній моніторинг – це система збору, обробки, збереження й розповсюдження інформації про навчальний процес або його окремі елементи, яка спрямована на інформаційне забезпечення управління, дозволяє судити про стан об'єкта в будь-який час та надає прогноз його розвитку.

Науковцями зазначено, що моніторинг є основним засобом нагляду за відповідністю фактичних результатів діяльності педагогічної системи її кінцевій меті, який дає змогу оцінити окремі її складові, виявити проблеми й тенденції розвитку освіти, порівнювати з міжнародними показниками якості освіти задля розроблення відповідної та ефективної освітньої політики.

В. Вікторов розглядає освітній моніторинг як „постійне обстеження будь-якого процесу з метою виявлення його відповідності бажаному результату з метою зменшення різниці між наміченим та фактичним його станом” [10, с. 56]. Однак, на нашу думку, це твердження важко співвіднести з результатами процесу професійної підготовки, оскільки вони, безумовно, мають відповідати декларованим в освітньо-кваліфікаційній характеристиці нормам, але залежать від багатьох суб'єктивних і об'єктивних чинників навчального процесу, визначення, аналіз і врахування яких повинно бути одним із завдань освітнього моніторингу.

Моніторинг в освіті О. Ляшенко розглядає, по-перше, як системну процедуру метою якої є з'ясування чинників розвитку певного суб'єкта освітньої діяльності, зміни стану освіти задля вибору стратегії змін, потрібних для цього розвитку та пошуку способів реалізації стратегії [8, с. 10]; по-друге, як дослідницький процес, за допомогою якого з'ясовується стан функціонування освітньої системи, вивчаються процеси, які характеризують її як функціонуючий організм, якому властивий сталий розвиток; по-третє, як інструментальний засіб оцінювання, завдяки якому формулюються висновки й судження про кількісні і якісні показники розвитку досліджуваного об'єкту [6, с. 35]. Це твердження підтримує Т. Алексеєнко, яка визначає моніторинг, як „комплекс процедур щодо спостереження, поточного оцінювання перетворень керованого об'єкта й спрямування цих перетворень на досягнення заданих параметрів його розвитку” [11, с. 101].

Російський дослідник проблем моніторингу В. Горб визначає освітній моніторинг, як педагогічну технологію освітньої діяльності, орієнтовану на отримання науково обґрунтованої інформації про хід і результати освітнього процесу та виконання виховних функцій у навчальному закладі [12]. Цю позицію підтримує Г. Цехмістрова, яка вважає, що „моніторинг як технологія передбачає визначення результатів навчання і його корекцію,

відповідно до стану засвоєння конкретних знань і вмінь – які студент повинен був сформулювати в процесі даного навчального матеріалу” [13, с. 187]. Науковець виділяє такі етапи технологічного процесу моніторингу, як діагностика та експертиза діяльності навчального закладу, зіставно-порівняльний аналіз результатів, корекція та прогнозування.

Висновки. Підсумовуючи розглянуті вище підходи науковців щодо визначення сутності освітнього моніторингу, можна констатувати, що *освітній моніторинг* – це система збору, обробки, збереження та розповсюдження інформації про стан освітньої системи чи окремих її елементів із метою інформаційного забезпечення управління та прийняття оптимальних управлінських рішень щодо коригування та розвитку визначеного об’єкта освітньої системи.

Таким чином, проведений аналіз наукової літератури дозволив установити, що нові пріоритети в суспільстві й освіті потребують своєчасного виявлення переваг та недоліків різних компонентів освітньої системи. Вагомим інструментом у цьому процесі є освітній моніторинг, який, увібравши в себе найкращі властивості контролю, оцінки та діагностики, став ефективним засобом управління якістю в системі освіти.

Перспективи подальших досліджень. Надане нами визначення освітнього моніторингу та узагальнення підходів науковців щодо його можливостей в управлінні вважаємо основою для встановлення теоретичних засад моніторингу управління якістю навчального процесу ВНЗ, які розглядаємо як напрямок наших подальших можливостей.

Список використаних джерел

1. Кукуев А. И. Педагогический мониторинг личностно-ориентированного образовательного процесса: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кукуев Александр Иванович. – Ростов-н/Д., 2001. – 329 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб., доп. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
3. Кулемин Н. А. Квалиметрический мониторинг в системе образования / Н. А. Кулемин // Педагогика. – 2001. – № 3. – С. 16-20.
4. Чурина Л. А. Мониторинг учебной деятельности в инновационном образовательном учреждении как фактор рефлексивного управления : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Чурина Любовь Александровна. – Киров, 2001. – 183 с.
5. Майоров А. Н. Мониторинг в образовании / А. Н. Майоров. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Интеллект-Центр, 2005. – 424 с.
6. Ляшенко О. І. Організаційно-методичні засади моніторингу якості освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С. 34-40.
7. Шишов С. Е. Школа : мониторинг качества образования / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 320 с.
8. Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 5-12.
9. Денисенко А. О. Організація моніторингу виховної системи вищих педагогічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Денисенко Анжела Олегівна. – Х., 2008. – 220 с.
10. Вікторов В. Основні критерії та показники якості освіти / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 54-59.
11. Алексеенко Т. А. Критерії управління якістю забезпечення процесу підготовки фахівців в університеті / Т. А. Алексеенко // Вища освіта України. – 2004. – № 4 (Додаток). – С. 101-104.
12. Горб В. Г. Теоретические основы мониторинга образовательной деятельности / В. Г. Горб // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 10-14.
13. Цехмістрова Г. С. Управління в освіті та педагогічна діагностика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Г. С. Цехмістрова, Н. А. Фоменко. – К. : Слово, 2005. –

Зінченко В. О.

Освітній моніторинг як складова ефективного управління якістю освіти

Розглянуто загальнонаукову сутність моніторингу, визначено його роль в управлінні. На підставі аналізу різних підходів науковців встановлено сутність освітнього моніторингу як ефективного засобу управління якістю освіти.

Ключові слова: монітор, моніторинг, управління освітою, функції управління освітою, інформаційне забезпечення управління освітою, освітній моніторинг, педагогічний моніторинг.

Зинченко В. О.

Образовательный мониторинг как составляющая эффективного управления качеством образования

Рассмотрена общенаучная сущность мониторинга, определена его роль в управлении. На основании анализа разных подходов ученых определена сущность образовательного мониторинга как эффективного средства управления качеством образования.

Ключевые слова: монитор, мониторинг, управление образованием, функции управления образованием, информационное обеспечение управления образованием, образовательный мониторинг, педагогический мониторинг.

V. Zinchenko

Educational Monitoring as a Constituent of Effective Management Quality Education

The article considers scientific essence of monitoring, its role in a management. On the basis of analysis of different scientists approaches essence of the educational monitoring is defined as an effective method of education management quality.

Key words: the monitor, monitoring, management of education, functions of educational management, information support of educational management, educational monitoring, pedagogical monitoring.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2012 р.